

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ
II

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN YILDA BİR NEŞREDİLİR

İZMİR — 1985

ENDONEZYA'DA ÇAĞDAŞ İSLÂM DÜŞÜNÇESİ

Prof. Dr. Ethem Ruhi FİĞLALİ

Bu çalışma, bütünü itibariyle hemen hemen Dr. A. Mukti Ali'nin *Alam Pikiran Islam Modern di Indonesia dan Modern Islamic Thought in Indonesia* (Nida-Jog-Jakarta, 1969) adlı eserinin 27-54. sayfeleri arasındaki bilgilere dayanmaktadır. Ancak konu hakkında yer yer diğer çalışmalara da başvurularak gerekli tashîh veya tamamlamalarda bulunulduğu ve konuya girmeden önce, İslâmiyetin Endonezya'ya girişi ve yayılışı hakkında toplu ve genel bir bilgi verilmeye çalışıldığı da bu arada belirtmelidir.¹

Bilindiği gibi İslâm'ın Endonezya'ya giriş tarihini ve kimlerin yaydığını tesbit, şu anda ulaştığımız araştırmalar seviyesinde oldukça güçtür. Maamafih Arapların çok erken dönemlerden itibaren Doğu ile ticaret yaptıkları ve hattâ VIII. yüzyılın ortalarında, Canton'da sayılarının hayli fazla olduğu bilinmektedir. Nitekim IX. yüzyılda, Canton'daki Arapların başında bir Müslüman kadı bulunuyordu. Bu kadı, Çin İmparatoru tarafından tayin olunmuştu ve vazifesi de Cuma namazlarını kıldırma idi. Canton'daki bu tâcir müslümanlar, zamanla Java'ya da kayarak, X. yüzyılda Endonezya ile münasebeti başlatmış olurlar. Bu temaslar sonucu, İslâmiyetin Endonezya'ya 1111 tarihinde, Sumatra'nın kuzeybatısındaki bazı Achenese (Açenez)'lerin müslüman oluşlarıyla resmen girmiş olduğu kabul edilir.

---

(1) İslâmiyetin Endonezya'ya girişi ve yayılışı hakkında burada verilen bilgiler için şu eserlerden yararlanılmıştır: Indonesian Embassy, London, *A Chronology of Indonesian History*, London 1959; Dr. A. Mukti Ali, *The Spread of Islam in Indonesia*, Nida-Jogjakarta, 1970; G.D. Legge, *Indonesia*, New Jersey 1964; Ailsa Zainu'ddin, *A Short History of Indonesia*, Australia, 1968; Fred R.von Der Mehden, *Religion and Nationalism in Southeast Asia: Burma, Indonesia, The Philippines, USA*, 1968; London Indonesian Embassy, *A Chronology of Indonesian History*, London, 1959.

Maamafih başka bir kabule göre, İslâm Endonezya'ya Dekken'den gelmiştir; çünkü Endonezyalıların çoğu, bugün bile, Şafiî mezhebine mensuptur. Komşu memleketlerin Hanefî mezhebine bağlı oldukları göz-önüne alınırsa, Şafiî oluşlarının sebebi, İslâmiyetin Malabar sahillerinden gelişine bağlanabilir. Gerçi konuya «mezheb» açısından bakılırsa, Hind'den gelen Şîî tesirden de söz edilebilir; çünkü izleri bugün bile, Java ve Sumatra'da görülmektedir.

İslâmiyetin Endonezya'da ilk hâkimiyet dönemi Kuzey Sumatra'da Perlak'ta kurulan İslâm devleti ile başlar (1205). Sumatra'nın ilk müslüman sultanı Melik es-Sâlih'in (öl. 1297) Perlak Sultanının kızı ile evlenmiş olduğu dikkate alınırsa, Sumatra ile İslâm dünyası arasındaki münasebetlerin kapısının Gucerat olduğu ortaya çıkar. Artık XIII. yüzyıl sonlarına gelindiğinde Atjeh'den Baros'a kadarki bütün Sumatra sahilleri tamamen müslüman olmuştur. Atjeh'de XVII. yüzyılın ilk yarısında, Kâdiriyye, Nakşibendiyye, Suhreverdiyye ve Endonezya'da bilhassa Java'da çok yaygın olan Şettariyye tarikatları vardı. 1637'de Sultan İskender zamanında sûfî tarihçi er-Renirî, bölgenin meşhur eseri olan **Bustanu's-Selatin**'i yazmaya başlar. Bu zâtın, ayrıca **Tibyân fi-Ma'rifeti'l-Edyân** adlı bir eseri daha vardır.²

1413'te kuzeydeki Lambri'de bin müslüman ailenin bulunduğu ve buradaki müslüman tacirler ile ailelerin davranışları, karakterleri ve dürüstlükleri sonucu, nüfuzlarının alabildiğine genişlediği ve bu durumun, İslâmiyet lehine esaslı bir propaganda unsuru olduğu da kaydedilir.

Malaya Yarımadasında en işlek liman Malakka idi ve 1400 dolaylarında Javalı Paramirosa tarafından kurulmuştu. Paramirosa'nın oğlu sultan olunca (1414-1425), kendisi ve halkı Müslümanlığı kabul ederler. Böylece XV. asır dolaylarında, Malaya yarımadasının hemen hemen bütün sahilleri müslüman olmuş vaziyette idi. Sumatra'nın doğu adaları, yani Riau - Lingga takımadaları, Malakka'nın tesirinde idi ve Malakka ile birlikte müslüman olmuştu.

Java ile girişilen ticarî münasebetler neticesi, İslâm buraya da adım atar. Daha 1413'te bile Java'da müslümanlara rastlanıyordu. Maamafih kesin hâkimiyet 1541'dir.

İslâm, Orta Java'da kuzeyden güneye nüfuz etmişse de (1513-1528),

(2) Bk. A. Johns, «Muslim Mystics and Historical Writing», *Historians of South East Asia*, ed.by., D.G.E. Hall, Bristol, 1962, pp. 39-40, 44, 45.

ENDONEZYA'DA ÇAĞDAŞ İSLÂM DÜŞÜNÇESİ

gelişmesi bir asrı buldu; çünkü eski Hind inancının etkileri Orta Java halkının dinî hayatında esaslı yer tutmuştu. Hattâ Orta Java, müslüman sultanların idaresinde bile, uzun süre mütereddit kaldı. Ancak XVI. asırda Mataram sultanı Sultan Agung (1613-1645)'un müslüman oluşu ile, ileri gelenler de bu dîni kabul ettiler ve böylece İslâm, bu topraklarda da sür'atle yayılmaya başladı.

Java tarihçilerine göre İslâm bu adada dokuz velî tarafından yayılmıştır: Melik İbrahim (öl. 1419); Pakembang kıyılarını müslümanlaştıran (1440) Raden Rahmet (1467); Raden Rahmet'in damadı ve Mevlânâ İshak'ın oğlu olan Raden Paku; Sunan Dradjat; Mahdum İbrahim; Sunan Kudus; Sunan Murja, Sunan Lepen ve Batı Java'yı müslümanlaştıran Sunan Gunung Jati (1570).

İslâm Borneo'ya XVI. yüzyılın başlarında Java kanalıyla ve güneydeki Bandjarmasin'den girdi. 1600 yıllarında İslâm sâhil boyunca müsterek din haline gelmişti.

Sulawesi (Selebes)'nin kuzey bölgelerinin müslüman oluş hikâyesi menkabevî bir mahiyet arz eder. XIX. yüzyıl ortalarında, burada şiddetli bir deprem olur. Bir Arap, bu feâketi propaganda malzemesi yapar ve halka, müslüman olmadıkları takdirde Bolaang-Mongondow'un yerle bir olacağını söyler. Bunun üzerine halkın yarısı müslüman olur.

Moluccas (Maluku) adaları ise, daha XV. yüzyılda Şeyh Mansur tarafından müslüman edilmiştir.

Endonezya'ya 1509'dan itibaren önce Portekizliler, sonra İspanyollar gelirler; 1596'da da «böl ve hükmet» siyâseti ile işe girişen Hollandalılar kısa sürede ticari ve siyâsî hâkimiyet tesisine muvaffak olurlar. 1714'te de İngilizler devreye girerler ve 1811-1816 arasında Hollanda'nın Fransa tarafından işgalinden istifade ile Endonezya'yı yarı müstakil bir sömürge olarak **British East India Company** ele geçirmiş olur. Daha sonra Hollanda ve İngiltere anlaşır ve Singapore ile Hind ve Malacca'daki Hollanda kolonilerine karşılık İngiltere 17 Mart 1824'te takımadalardan çekilir. O tarihten itibaren Hollanda, Endonezya'da tam hâkimiyet için uğraşırsa da 20 Mayıs 1908'de Endonezya **İstiklâl Birliği**; 1911'de bir yıl sonra siyâsî parti haline dönüşen **Müslüman Tâcirler Birliği**; 1912'de tam bağımsızlık için **Endonezya Partisi** kurulur. 1919'da Celebes (Selebes) ve Batı Java'da halk isyan eder; 1937'de Endonezya halk hareketi gerçekleştirilir ve nihayet 17 Ağustos 1945'te Dr. Sukarno ve Dr. Hattâ, Endonezya'nın siyâsî istiklâlini ilân ederler. 1946'da İngilizler, Hollanda-

lılar ve diğerleri Endonezya'yı terkederler.

1970 sayımına göre 121.089.000 nüfusu bulunan Endonezya'da %91 nisbetinde, yani 108.908.010 müslüman vardır ve mezheb itibariyle Şâfiî'dir.

Yukarıda da ifade edildiği üzere İslâm, Endonezya'ya Batı Hind'de Gujerat'tan gelmiştir. Bilindiği gibi İslâm, orada, Hindu tesirinden kendisini bütünüyle kurtarabilmiş değildir.³ İslâmiyetin burada Hinduizmle karışmış olması, Endonezyalıları, özellikle Javalılar arasında yayılmasını kolaylaştırmıştır; çünkü onlar, eski zamanlardan beri bu dine âşina idiler. Ayrıca İslâmiyet ile Hinduluk arasındaki hakikî farkları tesbit edebilecek kültüre sâhip değildiler.

Esasen İslâm'ın Endonezya'da yayılması sûfîler eliyle olmuştu. Onlar da pekçok durumda, geleneksel düşünce ve davranışlara karşı oldukça müsamahakâr idiler. Bunun içindir ki, Endonezyalıları tasavvuf ve tarîkatlara fıkıh ve kelâmın çok daha fazla ağırlık verdiler. Nitekim Endonezyalıları arasında meşhur mütekellim ve fakîh bulunmamasına rağmen, tarikat şeyhleri pek çoktu. Meselâ XVI. asrın son on yılının Kuzey Sumatra'da meşhur müslüman âlimleri olan Hamza Pansurî, Pase'li Şemseddîn; Nureddîn er-Renirî, Singkel'li Abdurrauf ile yukarıda velî olarak isimleri verilen Javalı dokuz kişi hep sûfî idi. Bu bakımdan Endonezya'da İslâm fakîhleri ve mütekellimleri, sûfîlerin çizdikleri yolda yürümek zorunda kaldılar. Dolayısıyla de kelâm ve fıkıh, geniş ölçüde tasavvuf nizamı ile uzlaşma durumunda idi. Maamafih Hind tesirinin daha az hissedildiği bölgelerde İslâm, daha sağlam ve kitâbî bir biçimde yerleşti.

Bu arada Suveys kanalının açılışını takiben Arabistanla temasların ilerlemesi üzerine, pekçok Endonezyalı hacca gitme fırsatını elde etti. Bunların birçoğu orada tahsîl için kaldı. Mekke ve Kahire'de, Malay dilinde birçok kitap basıldı. Arapça'dan pekçok fıkıh, tasavvuf ve kelâm kitabı Malay diline çevrildi. Özellikle XIX ve XX. yüzyılda, Hadramevt'ten birçok müslüman Endonezya'ya hicret etti ve orada İslâmiyeti yayma ve öğretme işiyle meşgul oldu. Böylece Endonezya'da Hadramevt Araplarının tesiri hissedilmeye başlandı ise de, Mekke'den dönen Endonezyalıları daha katı ve daha müessir idiler. Ayrıca XIX. asrın ikinci yarısında, Mısır'da reform hareketini başlatan Muhammed Abduh ve tale-

(3) Msl. bk. Ethem Ruhi Fıglalı, «XIX. Yüzyıl Sonlarında Hindistan», Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. I, İzmir 1983, s. 14 v.d.

ENDONEZYA'DA ÇAĞDAŞ İSLÂM DÜŞÜNÇESİ

belerinin Selefiye anlayışı, Endonezya'da hâkim fikir haline geldi. Bu ceyanın organı olan **el-Ezher** mecmûası, dikkatle takîb edilen bir fikir kaynağı oldu.

Hollandalılar, Endonezya'ya îtikad ve ibadetle ilgili hususlarda tam bir hürriyet tanımalarına rağmen, siyâsette İslâm nizamı taraftarı (Pan-Islâmîc) olan fikir ve hareketleri şiddetle takîb edip bastırmışlardır. Bu konudaki her türlü kitap, mecmûa ve gazete ya yasaklanmış yahut da sansüre tâbi tutulmuştur. Ancak aşağıda, hakkında bilgi verilecek olan **S a r e k a t - İ s l a m**'ın ve kurucusu Tjokroaminoto'nun eserleri gizlice elden ele dolatılmıştır. Aslında Hollandalılar ve dolayısıyla Batı'nın Endonezya'ya nüfûzu ve tazyîki, İslâmiyetin bu ülkede gelişip kuvvetlenmesine yardım etmiştir.

Nitekim yetersiz de olsa, dinî hayatı disiplin altına alabilmek için, din eğitim ve öğretimi veren muhtelif okullar tesis olunmuştur.

Dinî öğretimin ilk kademesi, **l a n g g a r** veya **s u r a n** denilen okullarda verilmiştir. Buralarda her müslüman Endonezyalı Kur'an okumakla öğrenime adım atmış olurdu. Ayrıca Arapça yazma da öğretilir; sonra İtikad ve ibâdetle ilgili ilk ve basit bilgiler verilirdi.

Eğer talebe dinî öğrenime devam etmek isterse, bazı yörelerde **p o n d o k** da denen ve yüksek seviyede dinî öğrenim veren **p e s a n t r e n** adlı kurumlara giderdi. Bu kurumlarda talebeye **s a n t r i**, hocaya da **k i j a i** denir ve bir kampüste yaşarlardı. Kampüsün ortasında bir cami ve talebelerin barındıkları yurtlar bulunurdu. **K i j a i**, gönüllü olarak öğretir ve geçimini de piriç tarlası veya kendisine ait küçük bir bahçeden sağladığı gelirele temin ederdi. Maamafih bu arada talebelerin ailelerinden gelen hediyeleri de alırdı. Kampüsteki cami ve yurtlar, bu işler için kurulmuş vakıfların fonlarıyla yapılırdı. Talebeler, bilim dallarını ve hocalarını seçmekte serbestti. Öğrenim sırasında imtihan veya talebelerin gelişme ve başarı durumlarını kontrol meselesi yoktu.

P e s a n t r e n'lerde okunan dersler şunlardı :

- 1- Kur'an - Tecvîd ve tefsîr;
- 2- Hadîs - yardımcı ilimleri ile birlikte;
- 3- Fıkıh - Fıkıh, ferâiz, usûl, kavâid-i fıkıh;
- 4- Sarf, nahiv, belâgat;
- 5- Kelâm;
- 6- Mantık;
- 7- Ahlâk;

- 8- Tasavvuf;
9- Astronomi (ilm-i felek).

Bu kurumlarda bazı talebeler, belli konularda derinleşir ve hattâ hocalara göre seyahat bile ederlerdi.

P e s a n t r e n'ler zamanla gelişmiş ve birçoğu **m e d r e s e** haline dönüşmüştür. Medreselerde öğrenim süresi, metod, öğrenim harcı, devam, imtihan ve benzeri hususlar disiplin altına alınmıştır. Bugün bile Endonezya'da binlerce **p e s a n t r e n** ve **m e d r e s e** vardır. Ulemânın pek çoğu da bu iki müesseseden yetişmiştir.

Müslüman topluluğun dinî öğrenim veren bu okulları yanında, Hollanda tarafından kurulan ve yürütülen misyoner okulları, daha XVI. yüzyıldan itibaren faaliyete başlamış ve hükümet desteğini sağladıkları için hızla yayılmışlardı. Gerçi Java, bu hususta ciddi bir direniş içinde olmuş ve misyoner okulları, buraya ancak XVIII. asırda girebilmiştir. Misyoner okullarının açılışı ve hükümetin bu okullar lehine müslümanları taziyeki, müslümanları uyandırmış ve birtakım dinî organizasyonlara girmelerine sebep olmuştur. Dinî organizasyonlara gidiş sebepleri arasında, mevcut dinî öğrenimin yetersizliği, dinî hayatın bazı pürüzlerle dolu oluşu, hıristiyan misyonerlerin faaliyetleri ile münevverlerin dîne ilgisiz kalışları ve hattâ dîne karşı bir davranış ve tutum içinde oluşları da sayılabilir.

XX. yüzyılın başlarından itibaren, Endonezya'da kurulmuş birçok dinî teşekkül arasında, bilhassa şu dördü oldukça önemlidir : (1) **M u h a m m e d i y y e**. (Muhammadijah) ; (2) **N e h d e t u ' l - U l e m a** (Persjarikatan Ulama) ; (3) **A h m e d i y y e - K â d i y a n i y y e** (Ahmadijah) ; (4) **G e n ç İ s l â m B i r l i ğ i** (Jong Islam Bond).⁴

1. **M u h a m m e d i y y e** (Muhammadijah) :

Orta Java'nın **D j o k j a k a r t a** (Jogjakarta) şehrinde, 18 Kasım 1912 tarihinde **K i j a i H a d j i Ahmad Dachlan** (Hoca Hacı Ahmed Dahlan) tarafından kurulan **M u h a m m e d i y y e**, Endonezya'nın en geniş ve gerek dinî, gerek eğitim-öğretim çevrelerinde en itibarlı ve

(4) Ayr. bk.: Fred R. von Der Mehden, *Religion and Nationalism in Southeast Asia: Burma, Indonesia, the Philippines*, (USA, 1968), ss. 194 v.d.; Deliar Noer, *The Modernist Muslim Movement in Indonesia, 1900-1942*, (Singapore, 1973), ss. 30 v.d.

ENDONEZYA'DA ÇAĞDAŞ İSLÂM DÜŞÜNCE'Sİ

Mısır modernizminden etkilenen ilk modernist İslâm hareketidir.

Maamafih **M u h a m m e d i y y e**'den önce Endonezya'da bazı teşekküller kurulmuştu. Meselâ, daha 1900 başlarında **D j a k a r t a** (Jakarta) Türk Konsolosu **R a s e i n B e g**,⁵ tahsil için İstanbul'a Osmanlı Hükümetinin bursuyla öğrenci gönderilmesini teklif etmişti. Bu dâvet, müslüman cemâat tarafından memnuniyetle karşılanmış ve İstanbul'a gönderilmek üzere beş talebe seçilmiştir.⁶ Bu öğrencilerin gidisini temin için, 1905'te **A l - D j a m i j a t A l - C h a i r i j a h** (el-cemiyet u'l hayriyye) adlı bir hayır cemiyeti kurulmuştu.

Yine aynı yılda 1905'te Orta Java'da Surakata'da Endonezya millî hareketinin «babası» sayılan Hadji Samanhudi (Hacı Semenhudi) (ö.1951) tarafından Çinlilerle ticarî meselelerde karşılaşılan birtakım güçlüklerle karşı çıkmak üzere **S a r e k a t D e g a n g I s l a m** (İslâm Ticaret Birliği) kurulmuştur. Bu birlik, daha sonra, 1912'de **S a r e k a t I s l â m** (İslâm Birliği) adıyla Endonezya'nın ilk liberal görüşlü siyâsî reform partisi haline dönüştü ve Endonezya tarihinde son derece önemli faaliyetleri gerçekleştirdi.⁷

M u h a m m e d i y y e, daha kuruluşundan itibaren belli başlı dört madde halinde ele alınabilecek aşağıdaki esasları gerçekleştirmeyi temel hedef olarak benimsedi:⁸

- a) Endonezya müslümanlığını haricî tesirler ve yerli örf ve âdetlerin bozmasından korumak.
- b) İslâm akîdesini, çağdaş düşüncenin ışığında yeniden tanzîm etmek.
- c) İslâm eğitimini yeniden düzenlemek ve desteklemek.

---

(5) İsim bu şekilde verilmektedir. Konsolosun kimliği tesbit olunamamıştır. Ayr. bk. A. Mukti Ali, a.g.e., s. 37, n. 25.

(6) Bu talebelerin isimleri şunlardır:

1. Abdulmuttalib Shabab
2. Abdurrahman al-Aidrus
3. Said Badjened
4. Ahmad al-Attas
5. Umar al-Attas.

Bk. Oemar Amin Hoesin, «Sadjarah perkembangan politik modern in Indonesia» in **Hikmah**, VIII. No. 20/21 (No. Lebaron, 1374/1954), pp. 21. 24-25'ten naklen A. Mukti Ali, a.g.e., ps. 37, n. 26.

(7) Siyâsî bir hareket olduğu için bu çalışmanın çerçevesi dışında bırakılan bu teşekkül hk. bk.: Delial Noer, a.g.e., s. 101 v.d.

(8) A. Mukti Ali, a.g.e., 37 v.d. Ayr. bk. Fred R. von Der Mehden, a.g.e., s. 195; Delial Noer, a.g.e., s. 73 v.d.

d) İslâmiyeti, dış tesirler ve hücumlara karşı savunmak ve İslâmiyeti, özellikle misyonerlerin faaliyetlerini çürütecek şekilde propaganda etmek.

M u h a m m e d i y y e, dört madde halinde özetlenen bu hedeflerin gerçekleştirilmesi için her maddede ayrı ayrı şu görüşleri ve çalışma programını benimsemiştir :

a-b) İslâm Akîdesini, Haricî Tesirlerden Korumak ve Çağdaş Düşüncenin Işığında Yeniden Düzenlemek :

(a) ve (b) maddelerinde belirtilen gayeler, gerek 1912 şartlarında, gerek günümüzde Endonezya toplumunun düşünce ve davranışlarında derin izler bırakmıştır.

Bu hususlarda **M u h a m m e d i y y e**, Muhammed Abduh'un Mısır'da başlattığı **S e l e f i y y e** hareketinden mülhem fikirleri benimsemiştir. Onlara göre Endonezya müslümanlığı, İslâm öncesi Hindu inanisından gelen anlayış ve davranışlarla doludur. Herşeyden önce İslâmiyetin, bu hurâfe ve bâtil inanışlardan temizlenmesi gereklidir. Ayrıca yine Hind tesiriyle velîlere aşırı bağlanma ve hattâ taabbüd derecesinde düşkünlük mevcuttur. Bu durum ise, İslâmiyetin özüne ders düşmektedir. Aslında **M u h a m m e d i y y e**, tasavvufu ve velîleri reddetmez. Ancak tasavvufun esas gayesinin kalpleri tezkiye etmek olduğunu savunur. Tasavvuf, bir müslümanın daha akıllı, daha saf ve daha faydalı bir dinî hayat yaşamasını sağlamalıdır. **M u h a m m e d i y y e**, dünyevî şeyleri terk, zikir, zühd gibi, yanlış uygulandığı takdirde insanı faaliyetten ve dinamizmden uzaklaştırabilecek davranış ve anlayışlara, görüşleri arasında yer vermemiştir.

Kezâ onlar, Kur'an'ın bazı kısımlarının kutsal olduğuna, nazar boncuğu, muska ve benzeri şeylerin uğruna inanmaya, kısaca hurâfe ve bâtil inanışlara karşı çıkmışlardır. Bu cümleden olmak üzere, düğün, sünnet ve cenaze merasimleri de karşı çıkılan âdetlerdir.

M u h a m m e d i y y e'ye göre bugünkü çöküşün altında yatan şey, İslâmiyetin sâdelikten uzaklaştırılmış olmasıdır. Başlangıçta dîn öylesine sâde ve saf idi ki, insanlar onu kolayca öğreniyor ve benimsiyor; bu durum da onun hızla yayılmasını sağlıyordu. Ancak fikhî mezhepler ortaya çıkınca, müslümanlar, bunların özelliklerini lâıyk-ı vechile anlayamadılar ve kendilerini körükörüne bir mezhebe bağlı kıldılar. Böylece de dînin, fakîhler tarafından ortaya konduğu şekilde geniş ve karışık bir muhtevâyâ sâhip olduğunu sandılar. Dolayısıyla dîn âlimi olmayanlar, dîni anlayamaz

ENDONEZYA'DA ÇAĞDAŞ İSLÂM DÜŞÜNÇESİ

hâle düştüler. Oysa istenen ve beklenen şey, îmanın köklerine dönmek; İslâmiyeti doğrudan Kur'an ve hadîslerden anlamaktır.

Bu hususta **M u h a m m e d i y y e**, ictihada inanır; ama herkesin benimsediği iki Şâfiî fıkıh kitabı olan **Tuhfe** ve **Nihâye**'nin başvurulacak yegâne kaynaklar olduğu görüşüne şiddetle karşı çıkar. Gerçi fakihlerin görüşlerini birbirleriyle karşılaştırarak aralarında Kur'an ve Hadîse en uygun olanını tercih eder. Bu konu için **M u h a m m e d i y y e**, **M e c l i s - i T e r c i h** adıyla bir âlimler meclisi oluşturmuştur. İşte bu **M e c l i s - i T e r c i h**'in fikhî görüşlerini açıklarken kullandığı ifade aynen şöyledir :

«Bizim, muhtelif imamlar ve ulemânın çeşitli görüşlerini inceledikten sonra Kur'an ve Hadîse göre yanında yer aldığımız gerçek görüşümüz şudur...».⁹

M u h a m m e d i y y e'nin bu konulardaki, yanî kelâm ve tefsîr hakkındaki nokta-i nazarı, biraz sonra göreceğimiz **M u h a m m e d i y y e** ilk okulların öğretmen yetiştirmek üzere kurulan Muallimîn okullarına mecburî ders kitapları olarak Muhammed Abduh'un **Risâletu't-Tevhîd**i ile **Tefsîr**'inin sokulmasından anlaşılabilir.

c) İslâm Eğitimi Yeniden Düzenlemek :

M u h a m m e d i y y e'nin kurucusu Hacı Ahmed Dahlan ve diğer ileri gelenleri, Endonezya'daki İslâm eğitimi üzerinde titizlikle durdular. Onların tesbitlerine göre Endonezya'daki eğitim, iki istikamette seyretmektedir :

- (1) Din eğitim-öğretimine sırt çeviren Hollanda laik eğitimi;
- (2) Dinden başka şey okutmayan pesantren eğitimi.

Endonezya'daki geniş anlamda bütün yüksek öğretim, pesantrenler değil, Hollanda fakültelerince karşılanmıştır. XX. yüzyılın ilk on yılında laik ve dinî eğitim-öğretim arasındaki uçurum öylesine geniş ve derin bir vaziyet aldı ki, bu durum kendini sosyal ve entellektüel hayatın her sahasında gösterir oldu. Artık giyim-kuşam, konuşma, düşünme ve yaşama biçimi v.s. gibi her hususta hissedilir ve görünür hale geldi. İşte kopukluğun böylesine kesin bir manzaraya büründüğü bu dönemde, Endonezya'da, **M u h a m m e d i y y e** gibi bir teşekkülün varlığı bütünüyle haklılık kazanıyordu.

(9) A. Mukti Ali, a.g.e., s. 39.

M u h a m m e d i y y e, başlangıçta kendi eğitim reformunu ikiye ayırdı:

- (1) Hollanda laik okullarında din eğitimini de vermek;
- (2) Dîn ve diğer ilimlerin de okutulacağı yeni okullar kurmak.

Eğitim-öğretim meselesinin, esas itibariyle öğretmen meselesi demek olduğunu isabetle teşhîs eden Hacı Ahmet Dahlan, Djokjakarta (Jogjakarta)'da hükümetin **K w e e k s c h o o l** (Öğretmen Okulu)'larda, bu okullardan mezun olarak ilkokullarda öğretmen olacakların dinî anlayıp tanıyabilmelerini sağlamak için dinî bilgilerin verileceği bir kısmı başlattı. Nitekim **M u h a m m e d i y y e**'nin bu faaliyeti ve bu faaliyetini şekillendiren İslâm inancını ve esaslarını akılcı bir anlayışla ele alması, dîn adamları sınıfı veya pesantrenlerden yetişmiş olanlardan ziyade, özellikle Hollanda eğitimini görmüş müslümanlar arasında çok daha müsbet tesir icra etti.

Hacı Ahmed Dahlan ve dolayısıyla **M u h a m m e d i y y e**, ilk ve orta öğretimin meselelerini hiç ihmal etmedi ve karışık Hollanda eğitim sistemine paralel birçok okul kurdu. Meselâ **M u h a m m e d i y y e**'ye ait kendi ilk okullarının erkek öğretmenlerinin yetiştirdiği **M u a l l i m i n** okulları kurdu. Bunların yanında kadın öğretmen yetiştirmek için de **M u a l l i m â t** okulları açtı. Erkek ve kadınlar için kurulan bu öğretmen okullarına paralel olarak erkek ve kadın propagandistler (**M u b e l l i ğ i n - M u b e l l i ğ â t**) için okullar kurdu. 6 yıllık ilk okul öğrenimi gören bir ilkokul mezunu, dilerse ya 5 yıllık öğretmen okuluna, yahut da 3 yıllık propaganda okullarına devam edebilirdi. Orta öğretimin üniversiteye ihtiyaç doğuracağını idrak eden **M u h a m m e d i y y e**, 1936'da yapılan 25. Kongresinde, bir «İslâm Üniversitesi» kurulması yolunda karar aldı. Bu Üniversiteyi kurmak üzere bir **K o m i t e** teşkil olundu; fakat **İ k i n c i D ü n y a S a v a ş ı**'nın çıkması, hernekadar **K o m i t e**'nin faaliyetlerini durdurmuşsa da, bir İslâm Üniversitesine sâhip olma fikri **M u h a m m e d i y y e**'ye mensup her Endonezyahın kalbinde dâima yatmış ve yatmaktadır.

M u h a m m e d i y y e, eğitim-öğretimin yeniden düzenlenmesi fikrini öylesine şümullü bir şekilde ele almıştır ki, konuyu sâdece okullar açmakla sınırlandırmamış; gerek öğretmen ve öğrenci kütlesini, gerek müslümanları, benimsedikleri görüş istikametinde aydınlatmak üzere sayısız kitap ve risale yayınlamış; bu konudaki her türlü yayın faaliyetinin ısrarlı destekçisi olmuştur. Bu durum, şüphesiz Endonezya dil ve kültürünün gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur.

ENDONEZYA'DA ÇAĞDAŞ İSLÂM DÜŞÜNÇESİ

Ayrıca **M u h a m m e d i y y e**, yetimler, yoksullar ve körler için dolaylı olarak eğitim ve öğretim verilen yurtlar, yuvalar ve okullar ile sağlık ocakları ve hastahaneler kurdu.

Böylece **M u h a m m e d i y y e**, Endonezya'da sür'atle gelişen ve büyüyen bir ciddi teşkilât haline geldi. Nitekim 1924'te 4000 üyesi, 29 şubesi, 119 öğretmeni, 4000 talebesi, 289 dinî eğitim-öğretim veren okulu bulunan **M u h a m m e d i y y e**'nin 1927'de üye sayısı 10.308'e, şube sayısı 49'a; 1928'de ise üyesi sayısı 17.556'ya, şube sayısı da 63'e, okul sayısı 205'e ve talebesi de 16000'e ulaşmıştı. 1935'te yaklaşık 43.000 üyesi ve 710 şubesi (Java: 316, Sumatra: 286, Celebes: 79, Kalimantan: 29) vardı.¹⁰

d) İslâmiyeti Dış Tesirler ve Hücumlara Karşı Savunmak :

Batılı güçlerin Endonezya'ya ayak basışından itibaren, misyonerlerin faaliyetlerine karşı İslâmiyeti savunmak zarurî hale gelmişti; çünkü misyonerler, faaliyetlerine Hz. Peygamber'e hücumla başlamışlardı. Bu arada New Guinea'deki Hollanda askeri kampına gitmenin Mekke'ye gidişten daha iyi ve hayırlı olduğu şeklinde menfî ve yıkıcı bir propagandaya da girişmişlerdi.

Ayrıca Java münevverlerinin, Batı tarza ilmî araştırmalarının sonucu, aydınlar, eski Hind-Java geleneğine ve kültürüne merak sarmışlardı. Eski zaferleri ve tarihleriyle iftihar etmeye ve bazan da eski devirlerini İslâmî dönemle kıyasa bile teşebbüs ederek İslâm dönemini bir talih-sizlik olarak mütalea edecek kadar ileri gittiler. İşte bütün bunlar **M u h a m m e d i y y e**'nin İslâmiyeti savunma meselesini ana hedefleri arasında yer vermeye götürdü.

M u h a m m e d i y y e'nin İslâmiyeti müdafaa faaliyeti üzerine, Hıristiyan misyonerleri de bu müdafaa faaliyetine hücumla başladılar. Hollanda hükûmeti «t a r a f s ı z l ı k» ilânına rağmen, Hıristiyan misyo-

---

(10) Bk. Fred R.von Der Mehden, a.g.e., s. 196.

nuna taraf olduğunu açıkça gösteriyordu.¹¹

M u h a m m e d i y y e'nin temel esas olarak benimsediği dört hedefi özetledikten sonra, bu hareketin diğer bazı özelliklerine ve akislerine de kısaca temas etmek isabetli olacaktır.

Herseyden önce **M u h a m m e d i y y e'nin** İslâm dinini modern ilimlerle mutlak mânada uyusur olarak takdîmi, Hz. Peygamber'e bakışı, muhtelif İslâmî-ictimâî kuruluşları açıklayışı, sosyo-ekonomik açıdan çok evliliği doğru bulması ve benzeri görüşleri ile Mısır ve Hindistan'da görülen modernist cereyanların tam bir benzeridir.

Diğer taraftan **M u h a m m e d i y y e**, Endonezya'da liberal görüşleri temsil eden tek hareket değildir. Daha önce de ifade edildiği gibi 1905'te Hadji Samanhudi tarafından bir ticaret birliği olarak kurulan **S a r e k a t D e g a n g I s l a m (İslâm Ticaret Birliği)** 1912'de **S a r e k a t I s l a m (İslâm Birliği)** adıyla Endonezya'nın ilk siyâsî reform partisi haline dönüşmüştür.

M u h a m m e d i y y e ile **S a r e k a t I s l a m** arasındaki fark, ilki, bütün faaliyetlerini modern liberal düşüncenin ışığında İslâm akîdesini yeniden düzenlemeye teksîf ettiği halde, Sarekat aynı istikametteki fikirlerini siyâsî reform alanında uygulamaya sokmaya çalışmıştı. Maamafih **M u h a m m e d i y y e**, siyâsî meselelerde **S a r e k a t İ s l â m** ile müşterek hareketi reddetmekle beraber, siyâsî ağırlığı olan dinî meselelerde tamamen birlikte oldu. Meselâ, **S a r e k a t'ın**

(11) Bk. A. Mukti Ali, a.g.e., s. 42. n. 42. Burada verilen bilgilere göre Hollanda'nın Endonezya'daki dinî cemaatlara verdiği yardımlar şöyledir:

Yıl	Proteston	Katolik	Müslüman	Florin
1936	686.100	286.500	7.500	
1937	683.200	290.700	7.500	»
1938	696.100	296.400	7.500	»
1939	844.000	335.700	7.600	»

Müslümanların, Katolik ve Protestanlardan nüfus bakımından çok fazla olduğu göz önüne alınırsa, Hollanda'nın İslâm topluluğuna yaptığı yardımın fevkalâde düşük olduğu anlaşılır. Nitekim hemen hemen aynı yıllarda dinî toplulukların sayıları yaklaşık şu merkezdedir:

Müslümanlar	: 66.000.000
Protestanlar	: 3.000.000
Katolikler	: 900.000
Hindular	: 1.000.000
Budistler	: 1.500.000
Yerli dinlere mensup olanlar	: 3.500.000
Tesbit edilemeyenler	: 400.000

ENDONEZYA'DA ÇAĞDAŞ İSLÂM DÜŞÜNÇESİ

giriştiği Pan-İslamisme ve hilâfet hareketinden pek hoşnut oldu. Milliyetçilerle beraber oldu. Birçok üyesi, orta sınıftan çok destek gördü.¹²

Java'da İslâm modernizmini temsil eden **M u h a m m e d i y y e'** nin yayın hayatındaki bir refîki de Sumatra'da Minangkaban'da yayınlanan **El-İmam** olmuştur. 1910'da Sjech Ahmad Djalaluddin Al-Azhari (Şeyh Ahmed Celâleddin el-Ezherî), modernizmi yaymak üzere Endonezya'daki ilk İslâm mecmuası olan **El-İmam**'ı Singapore'da çıkarmaya başladı. Bu dergi, Sumatra ve hemen hemen bütün Endonezya'da büyük yankılar uyandırdı. Nitekim 1911'de Abdullah Ahmad, **El-İmam** ve Mısır'da neşrolunan **El-Menar**'dan etkilenerek Minangkaban'da **El-Munîr** adıyla bir mecmûa çıkardı.

El-Munîr, Sumatra, Java, Sulawesi (Celebes), Kalimantan ve Malaya'da çok yayıldı. **M u h a m m e d i y y e'** nin kurucusu Kijai Hadji Ahmad Dachlan'ın da **El-Munîr**'in abonelerinden biri oluşu ve Java'daki okuyucuları için bu mecmûadan birçok makaleyi Java diline çevirîşi câlib-i dikkattir.

Öte yandan 1918'de kurulan ve üyeleri talebe olan **T h a w a l i b** adlı İslâm birliği, Sumatra'da, İslâm modernizminin mümessili oldu. Esasen bu kuruluşlar yanında, **M u h a m m e d i y y e'** nin Sumatra'da ciddi bir organizasyona kavuşması, ancak 1925 yılından sonra mümkün olabilmıştır.

Burada bir hususu tebarüz ettirmek gerekir. **M u h a m m e d i y y e'** nin Java'daki mücadelesi, her türlü Hindu geleneği, yerli âdetler ve hurafelerle mücadele iken, Sumatra'da tarikatlara ve şeriata muhalif örf ve âdetlere karşı çıkmak olmuştur.

Adı ne olursa olsun Endonezya'daki modernist hareketlerin öncülüğünü yapan kuruluşların müşterek vasfı, geleneksel görüşlerin temelini sarsmak ve modern zihniyete dayalı müesseseler kurmaya teşebbüs etmek, sosyal ve siyâsi hayatı liberal dinî görüşler istikametinde propaganda etmektir. Ancak Endonezya'daki modernizmin, XX. yüzyılda bu bölgede muhafazakârlığa yer ve imkân tanımadığı da elbette söylenemez. Aksine modernizmin gösterdiği gelişme, bir reaksiyon olmak üzere muhafazakâr faaliyetlere de bir canlılık ve hız kazandırmıştır. Böylece 1912-1931 yılları arasında Endonezya'da İslâm, liberalizm-modernizm ile muhafazakârlık arasındaki yerlere, zamana ve şartlara göre farklılık

---

(12) Krş. Fred R.von Der Mehden, a.g.e., s. 198.

gösteren bir mücadele şeklinde özetlenebilir. Maamafih düşünce tarzlarındaki büyük ayrılığa rağmen, bu iki ayrı hareketin müşterek olduğu tek yan, mensuplarının bütünüyle sünniliğe bağlı oluşlarıdır. Esasen Endonezya'da, sünni inanın sınırları dışına çıkan liberal - modernist hareket mevcut olmamıştır.

M u h a m m e d i y e ve diğer modernist hareketlerin diğer bir önemli özelliği de, Endonezya toplumunda çok değerli rol oynamış ve oynamakta oluşlarıdır. Nitekim 1945'teki Endonezya istiklâlinde önce liderliği üstlenen bu hareketlerin mensupları, halen de öğretim kurumlarında, devlet dairelerinde çalışmakta ve halka, siyasî, ictimâî ve dinî hayatlarında rehberlik etmektedirler.¹³

2. **N e h d e t u ' l - U l e m a** (Persjarikatan Ulama) :¹⁴

Endonezya'da modernizmin gösterdiği gelişmenin, bir reaksiyon olmak üzere muhafazakârlığı savunan görüş ve faaliyetlere de bir hız kazandırdığı ifade edilmişti.

Nitekim 1920'lere gelindiğinde, Sumatra'da **P e r s a t u a n G u r u A g a m a I s l â m** (Müslüman Din Öğretmenleri Birliği) adıyla muhafazakâr hocaların kurulduğu bir cemiyetle karşılaşılır.

Keza muhafazakâr cemâat menfaatlarını korumak için Doğu Java'da, Surabaja'da, 31 Ocak 1926'da **N e h d e t u ' l - U l e m â** adıyla kendi organizasyonlarını teşkil ederler. Bu cemiyetin her bölgedeki reisliğini, mahallî din hocaları üstlenirler ve halk üzerinde de esaslı bir tesir icra ederler. **N e h d e t u ' l - U l e m â**'nın özellikle Surabaja, Kediri'nin bazı bölgeleri ve Pambang'da büyük tesirleri olur. 1935'te 65 bin üyeye ve 68 şubeye ulaşırlar.¹⁵

N e h d e t u ' l - U l e m a, modernistlerin herkes kendi başına Kur'an-ı Kerim'i tefsir edebilir ve mutlaka bir mezhebe bağlanmaya ihtiyaç ve lüzum yoktur, şeklindeki görüşlerine şiddetle karşı çıkmıştır.

N e h d e t u ' l - U l e m â, modernistlerin aksine mutlaka dört mezhebden birine bağlanmak ve din ile ilgili görüş ve yorumlara bağlı olunan mezhebin hudutları ve istikameti içinde ele almak gerekir, demıştır.

(13) Bk. A. Mukti Ali, a.g.e., s. 42. a, v.d.

(14) **N e h d e t u ' l - U l e m a** ve müteakip kısımlar, Dr. A. Mukti Ali'nin, çalışmaya esas teşkil eden eserinde mevcut değildir. Bu kısımlar için notlarda verilen eserlerden faydalanılmıştır.

(15) Fred R.von Der Mehden, a.g.e., s. 201.

ENDONEZYA'DA ÇAĞDAŞ İSLÂM DÜŞÜNÇESİ

Ayrıca **N e h d e t u ' l - U l e m â**, siyasetten çekinmeye büyük gayret ve titizlik göstermiş; **S a r e k a t İ s l â m**'a karşı olduğunu belirtip **M u h a m m e d i y e** ile fikrî mücadeleye girişmiştir.¹⁶

3. **A h m e d i y e - K â d i y a n i y e** (Ahmadijah) :¹⁷

XIX. yüzyılın son çeyreğinde Hindistan'da doğan ve propagandayı hareketlerinin temel unsuru kılan **K â d i y â n i y e**'nin hem Lahor hem de Kadiyan koluna bağlı propagandistleri, 1920'lerde Endonezya'ya gelmişlerdir. Maamafih bu tarihten önce, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda bir kısım Endonezyalı talebe, Hindistanda kurulan **P e r k u m p u l a n A h m a d i I n d o n e s i a** (Endonezya Ahmedî Birliği)'nin açtığı Ahmedî okullarına devam etmeye başlamıştı.

A h m e d i y e mezhebi, pek çok Endonezyalının gözündeki değersiz olmakla beraber, Endonezya'da yine de yaklaşık 10 bin taraftar toplamış ve birçok yayın merkezi kurarak okullar açmıştır.

Lahor grubu, bilhassa **S a r e k a t İ s l a m v e J o n g İ s l a m B o n d** (Genç İslâm Birliği) mensuplarıyla birlikte hareket etmiş ve Hıristiyanlığa karşı görüşleriyle, genç müslümanların dikkatini çekmiştir. Arapça bilmeyen kütle için Lahor grubunun Kur'an'ı 1934'te Jakarta'da Hollanda diline tercüme etmesi, Batı düşünce taraftarı genç Endonezyalılar arasında büyük etki yaratmıştır.

Kâdiyan grubu Endonezya'da daha popülerdir ve altmış kadar câmi-leri vardır. Ayrıca **Sinar Islam** adlı aylık bir dergi çıkarmaktadırlar.

4. **G e n ç İ s l â m B i r l i ğ i** (Jong Islam Bond) :

Bu hareket, öncekilerden oldukça farklıdır. Genellikle **S a r e k a t İ s l â m**'in manevî önderi Hadji Sâlim'in görüşleri ve fiillerini benimsemişlerdir. Adalara yayılmış bir gençlik hareketidir. 1926'da kurulan **G e n ç İ s l â m B i r l i ğ i**, savunduğu milliyetçi görüşlerle gençler üzerinde çok etkili olmuştur.

(16) **N e h d e t u ' l - U l e m â** hk. ayr. bk.: Deliar Noer, a.g.e., s. 69 v.d.

(17) **A h m e d i y e**'nin Endonezya'daki faaliyetleri için bk.: E. Ruhi Fıglalı, **Ahmediyye Mezhebi (Kâdiyânîlik)**, Ankara, 1976. s. 130 v.d.; Van Der Kroef, «Recent Trends in Indonesian Islam», **M W L I I** (1962), s. 57-8; Fred R. von Der Mehden, a.g.e., s. 203; Mubarak Ahmad, **The Preaching of Islam**, Rabwah, 1964. s. 17 v.d.; A. Niaz, **Fazl-ı Omar**, Qadian, 1939, s. 211; Muhammad Ali, **The Ahmadiyyah Movement**, Lahore, 1973, s. 324-5, 332-35.